

KWARTALNIK HISTORII KULTURY MATERIALNEJ 70 (2), 2022
PL ISSN 0023-5881; e-ISSN: 2719-6496
<https://journals.iaepan.pl/khkm>
the CC BY 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Słownik historyczno-geograficzny ziemi czerskiej w średniowieczu, z. 1: *A — Cychry*, oprac. M. Piber-Zbieranowska i A. Salina, współpr. archeologiczna M. Bis i W. Bis, Instytut Historii PAN, Warszawa 2021, ss. 171.

Po kilkunastu latach od zainicjowania w Instytucie Historii PAN prac nad *Słownikiem historyczno-geograficznym ziem polskich w średniowieczu*, w 1971 r. ukazał się jego tom I — *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*¹. W podzielonym na 11 tomów Słowniku tomy II–IV przeznaczono dla ziem mazowieckich. Pierwszą część tomu II opublikowano w 1971 r. Był nią *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*². Następnie w latach 1980–2000 wydano cztery zeszyty tomu III — *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*³. Po dłuższej przerwie prace nad Słownikiem mazowieckim nabrały tempa w 2013 r. wraz z ukazaniem się części drugiej tomu II, czyli *Słownika historyczno-geograficznego ziemi warszawskiej w średniowieczu*⁴. Już cztery lata później, w 2017 r., Marta Piber-Zbieranowska i Anna Salina, badaczki, które przygotowały do druku tę część Słownika, opublikowały część trzecią tomu II — *Słownik historyczno-geograficzny ziemi liwskiej w średniowieczu*⁵, a ostatnio rozpoczęły prace nad częścią czwartą tomu II — czyli *Słownikiem historyczno-geograficznym ziemi czerskiej w średniowieczu*, którego zeszyt I. właśnie ukazał się drukiem⁶.

Podstawą Słownika mazowieckiego miała być, przechowywana w Zakładzie Atlasu Historycznego Polski IH PAN w Warszawie, tzw. Kartoteka prof. Adama Wolffa. Szybko jednak okazało się, że nie objęła ona wielu podstawowych źródeł do dziejów Mazowsza, a pozostałe wypisy były niekiedy niepełne lub z błędami odczytu. Należało zatem je zweryfikować i przeprowadzić bardzo rozległą kwerendę, nie tylko w wydawnictwach źródłowych, ale przede wszystkim w bibliotekach i archiwach państwowych oraz kościelnych. W Gnieźnie, Poznaniu, Krakowie, Płocku, Sandomierzu (z wydatną pomocą Michała Zbieranowskiego), Siedlcach, Włocławku, Warszawie i w innych miastach przeprowadziły ją autorki. Poza Polską dokonali tego: w Budapeszcie (Michał Zbieranowski), w Berlinie (Michał Zbieranowski i Andrzej Buczyło) oraz w Kijowie, Mińsku i Wilnie (Tomasz Jaszczolt i Andrzej Buczyło). Porównując wieloosobowy skład pracowni Słownika w Krakowie i Poznaniu z pracownią warszawską, należy z uznaniem ocenić pracę dwóch badaczek zarówno pod względem merytorycznym, jak i tempa opracowywania zebranego materiału źródłowego.

Wskazany zeszyt Słownika czerskiego otwiera *Wstęp* pióra Anny Saliny. Po krótkim przypomnieniu opublikowanych części Słownika mazowieckiego autorka omawia położenie, charakterystykę, granice i podział ziemi czerskiej na jednostki administracji państwowej i kościelnej, a następnie przedstawia wykorzystane źródła pisane, a także kartograficzne. *Wstęp* kończą informacje o zawartości, układzie i zakresie czasowym Słownika, konstrukcji jego haseł wraz z charakterystyką zawartości ich ośmiu punktów. W opracowaniu punktu 8., poświęconego

¹ Słownik. 1971a.

² Słownik. 1971b.

³ Słownik. 1980–2000.

⁴ Słownik. 2013.

⁵ Słownik. 2017.

⁶ Słownik. 2021.

zabytkom materialnym i archeologicznym, uczestniczyli Magdalena i Wojciech Bisowie. Wart podkreślenia jest fakt, że przy jego przygotowywaniu, chyba po raz pierwszy w tak rozległym zakresie, wykorzystano wyniki badań Archeologicznego Zdjęcia Polski. Trzeba jednak pamiętać, że przypisana przynależność administracyjna średniowiecznych stanowisk archeologicznych do obecnie istniejących miejscowości nie musi wcale łączyć się z początkami osadnictwa na ich obszarze. Mogą one być pozostałością osad zanikłych, których nazwy zaginęły i nie zostały odnotowane w źródłach pisanych. Po *Wstępie* zamieszczono spis użytych symboli dokumentacyjnych i używanych skrótów rzeczowych, które będą użyteczne również przy lekturze kolejnych zeszytów, oraz konturową mapę ziemi czerskiej.

Poszczególne hasła przedmiotowe dotyczą zarówno osad nadal istniejących, jak i zaginionych, jednostek administracyjnych oraz nazw własnych różnych wydzielonych elementów pokrycia terenu (rzeki, bagna, łąki, lasy).

Opracowywany słownik ziemi czerskiej wydatnie przyczyni się do rozwoju nieco zaniebanych badań nad osadnictwem Mazowsza w jego złożonych aspektach, np. kolonizacji obszarów wyludnionych w wyniku najazdów lub terenów zalesionych, przenoszenia wsi na prawo niemieckie, przemieszczeń poszczególnych rodów rycerskich (szlacheckich), struktury własności i zachodzących w niej zmian, rozwoju przemysłów rolnych (młyny różnego typu) i innych (kuźnice, huty szkła), genealogii (zeszyt zawiera m.in. tablice genealogiczne wybitniejszych rodów mazowieckich) itp. Będzie również przydatny w pracach toponomastów, umożliwiając im nowe ustalenia w zakresie zmian zachodzących w mazowieckim nazewnictwie miejscowym, terenowym i wodnym oraz pozwalając, jak sądzę, na przesunięcie w czasie najstarszych poświadczeń wielu nazw. Podobnie rzecz się będzie miała z powiększeniem zasobu nazw osobowych używanych na Mazowszu. Słownik, tak jak wcześniej opublikowane części, będzie dostępny również w formie zdigitalizowanej.

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

(Warszawa, <https://orcid.org/0000-0001-8001-9497>)

BIBLIOGRAFIA

- Słownik. 1971a. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, oprac. K. Porębska, przy współpr. M. Grzegorza, Wrocław.
- Słownik. 1971b. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, Warszawa.
- Słownik. 1980–2000. *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*, oprac. A. Borkiewicz-Celińska, z. 1–4, Warszawa.
- Słownik. 2013. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi warszawskiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff i K. Pacuski, do druku przygotowały M. Piber-Zbieranowska i A. Salina, Warszawa.
- Słownik. 2017. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi liwskiej w średniowieczu*, oprac. M. Piber-Zbieranowska i A. Salina, przy współpr. E. Kowalczyk-Heyman, Warszawa.
- Słownik. 2021. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi czerskiej w średniowieczu*, z. 1 A — *Cychry*, oprac. M. Piber-Zbieranowska i A. Salina, współpr. archeologiczna M. Bis i W. Bis, Warszawa.